

Kultura pohřbívání v židovství

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7504R269 – Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Julie Machková**
Vedoucí práce: Mgr. Marie Holá, Th.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Julie Machková**
Osobní číslo: **P12000330**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání**
Název tématu: **Kultura pohřbívání v židovství**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zaměří na popis rituálů a tradic pohřbívání v židovství a na období smutku a truchlení.

Metodou práce bude studium, analýza a komparace dostupné literatury.

Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucí práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

VRIES, S. Ph. de. Židovské obřady a symboly. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009. 299 s. Světová náboženství. ISBN 978-80-7021-963-8.

STEJSKAL, David - ŠEJVL, Jaroslav. Pohřbívání a hřbitovy. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. 461 s. ISBN 978-80-7357-680-6.

DOLEŽELOVÁ, Jana - PUTÍK, Alexandr - ŠEDINOVÁ, Jiřina. Židovské tradice a zvyky. Praha: Státní židovské muzeum, 1992. 84 s. ISBN 80-900750-9-6.

NOSEK, Bedřich - DAMOHORSKÁ, Pavla. Židovské tradice a zvyky. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. 271 s. ISBN 978-80-246-1518-9.

PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha : Sefer, 2001. 702 s. Judaika ; sv. 10. ISBN 80-85924-33-1.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Marie Holá
Katedra filosofie

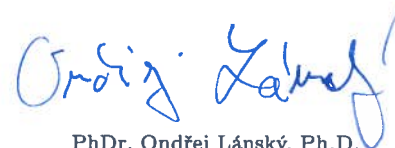
Datum zadání bakalářské práce: **10. dubna 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2014

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní Mgr. Marii Holé, Th. D. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnovala.

Anotace

Bakalářská práce *Kultura pohřbívání v židovství* vychází ze zpracování odborných publikací a relevantních internetových zdrojů. Jejím cílem je zachytit a uspořádat tradiční židovské rituály vykonávané při péči o nemocné a zesnulé osoby. Obecně charakterizuje způsob pohřbívání včetně popisu židovského hřbitova a zároveň mapuje období truchlení pozůstalých.

Klíčová slova: judaismus, rituál, smrt, chevra kadiša, pohřeb, tahara, truchlení, židovský hřbitov

Abstract

Bachelor thesis *Culture of Burying in Judaism* is based on the processing of relevant professional publications and Internet resources. Its aim is to capture and organize traditional Jewish rituals performed in the care of the diseased and the dead individuals. Generally characterizes the way of burying including a description of the Jewish cemetery and also maps the period of mourning survivors.

Key words: Judaism, ritual, death, chevra kadiša, funeral, tahara, mourning, Jewish cemetery

Obsah

Úvod	10
1 Charakteristika judaismu	12
1.1 Hebrejská bible.....	12
1.2 Pojetí Boha	14
2 Judaismus a smrt	17
3 Nemoc a umírání.....	19
4 Chevra kadiša.....	21
4.1 Pražská Chevra kadiša.....	22
5 Obřady před pohřbem	26
5.1 Keria.....	27
5.2 Příprava hrobu a rakve	28
5.3 Očista těla.....	29
5.3.1 Rachica.....	30
5.3.2 Tahara	31
5.4 Leviša	32
6 Pohřeb.....	34
6.1 Levajat.....	34
6.2 Kvura.....	35
6.3 Hespel.....	36
7 Židovský hřbitov	38
7.1 Náhrobky.....	40
7.2 Náhrobní nápisy	41
7.3 Náhrobní symboly.....	42
7.3.1 Symboly zobrazující jméno	42
7.3.2 Symboly povolání a činnost.....	44
7.3.3 Další typy symbolů	45
8 Období smutku.....	46
8.1 Šiva.....	46
8.2 Šlošim.....	47
8.3 Jarcajt	47

9	*Abecední seznam modliteb.....	48
	Závěr	52
	Seznam užitých literatury	53
	Seznam elektronických zdrojů	56
	Obrazová příloha	57

Seznam obrázků

Obrázek 1 - Židovský hřbitov v Hořicích (autor, 5. 6. 2016).....	57
Obrázek 2 – Koheni – Žehnající ruce (autor, 5. 6. 2016)	57
Obrázek 3 – Levité – Konvička (autor, 5. 6. 2016)	58

Úvod

Téma bakalářské práce si autorka vybrala na základě svého zájmu o nejasnost a jistou neurčitost kolem smrti a posmrtného života. Ačkoliv je zmíněna neurčitost, smrt přichází v životě člověka jako jediná a konečná jistota. To se však týká smrti fyzické, kterou se text zaobírá, mnohem záhadnější je smrt v duchovním pojetí. Autorka se domnívá, že člověk, kterého jste měli rádi, žije ve vašich vzpomínkách po celý život. Z tohoto důvodu ji také zaujal postup judaismu, který ke svým zesnulým chová obrovskou úctu a pravidelně si je připomíná. Práce nemá žádné časové vymezení, neboť je to souhrn rituálů, které jsou zmíněny v židovských náboženských spisech a v různých lokálních obměnách jsou vykonávány odedávna.

V první části práce je obecně charakterizován judaismus jako náboženství – jeho základní myšlenky, spisy a pravidla. Dále je popsáno, jaký vztah má judaismus ke smrti, nesmrtnosti a posmrtnému životu.

Po těchto obecných charakteristikách následuje rozbor konkrétních rituálů. Text této části se věnuje návštěvě nemocného a zpříjemnění jeho odchodu na onen svět. Dále je charakterizován spolek *Chevra kadiša*, jenž hrál v židovských obcích velkou roli. Byl významný svým milosrdenstvím, kterým provázel buď umírající či nemohoucí a chudé. Zvláštní kapitola je věnována také nově obnovenému spolku pražské *Chevra kadiša*.

V další části následují rituály, jež jsou vykonávány v období mezi smrtí a pohřbem, například rituální očista a oblékání. Samotným pohřbem se zabývá kapitola následující. Dále je obecně charakterizován židovský hřbitov, na kterém se odehrává poslední rozloučení. K náhrobním kamenům a nápisům náleží obrazová dokumentace, v níž jsou použity autorčiny vlastní fotografie židovského hřbitova v Hořicích v Podkrkonoší.

Poslední kapitola se týká pozůstalých a fází jejich truchlení.

Jako příloha byly zařazeny modlitby pronášené během různých úkonů. V bakalářské práci se nachází z důvodu dokreslení představy o judaismu a jeho vztahu k Bohu a účtě k životu.

Metodou práce je komparace a analýza odborných materiálů, především literatury, a relevantních internetových zdrojů, jako je židovské periodikum Maskil a Projekt Kešet, vznikající jako snaha zmapovat co nejvíce židovských hřbitovů v České republice a obecně charakterizovat tradiční judaistické pohřbívání.

Cílem bakalářské práce je shrnout všechny postupy, rituály a tradice, jimiž pozůstalí doprovázejí zemřelého na jeho poslední cestě, a také charakteristika místa, na kterém je uložen.

1 Charakteristika judaismu

Judaismus je považován za nejstarší monoteistické náboženství na světě, které je zároveň kulturní, sociální, právní a náboženskou tradicí židovského národa. Všichni Židé na světě jsou jedním velkým společenstvím, mají společnou národní paměť i naděje, které jsou obsaženy v biblických textech, čtených všude po světě ve stejném pořadí.¹

Cílem náboženství, pokud můžeme něco takového vytyčit, je lepší stav světa. Židé věří, že Bůh nastavil konec světa, po kterém nastane vykoupení. Tento stav má být nastolen Mesiášem (hebrejsky *mašiach*, česky pomazaný), králem nebo veleknězem, zasvěceným k úkolům stanovených Bohem.² V Bibli je tato koncepce pouze naznačena, avšak je to jedno ze základních kréd židovství. Vyjádřeno je v patnáctém požehnání *Amidy* nebo ve dvanácti z Třinácti článků víry sestavených Maimonidem.³

1.1 Hebrejská bible

Učení judaismu se opírá o hebrejskou *Bibli*, jež se dělí na tři části. Jde o spisy Starého zákona, které čítají 39 knih. Hebrejsky se soubor těchto spisů nazývá *Tanach* – podle hebrejských počátečních písmen všech tří oddílů.

Prvním celkem je *Pět knih Mojžíšových*, *Tóra* (Zákon) neboli *Pentateuch*. Mojžíšových proto, že právě jemu se Bůh na hoře Sinaj zjevil a předal mu *Tóru* a nejrůznější náboženské spisy.⁴ Latinské názvy jednotlivých částí jsou *Genesis*, *Exodus*, *Leviticus*, *Numeri* a *Deuteronomium*.⁵ Knihy na sebe mají určitou návaznost a líčí období od stvoření (*Genesis*) až po Mojžíšovu smrt

---

¹ FISHBANE, Michael A. *Judaismus: Zjevení a tradice*. 1. vyd. Praha: Prostor, 1996. str. 14

² PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001., str. 155

³ NEWMAN, Ja'akov, Gavri'el SIVAN, Markéta ZBAVITELOVÁ a Dušan ZBAVITEL. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. 1. vyd. Praha: Sefer, 1992, str. 114

⁴ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001., str. 155

⁵ SADEK, Vladimír. Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti. In: *Židé - dějiny a kultura*. 3., dopl. vyd. V Praze: Židovské muzeum, 2005, str. 14

(*Deuteronomium*).⁶ Právě Tóra byla zdrojem ideje monoteismu a morálního kodexu, především kvůli *Desateru přikázání*, které je její součástí.

Druhá část hebrejské *Bible* se nazývá *Proroci* (hebrejsky *Nevi'im*). Od středověku je rozdělena na *Přední proroky* a *Zadní proroky*. Do první části se řadí knihy Jozue, Soudci, Samuelovy knihy a Královské knihy.⁷ Do druhé části patří knihy tzv. velkých proroků Izajáše, Jeremiáše a Ezechiela, po kterých následují knihy tzv. dvanáct malých proroků Ozeáše, Joela, Amose, Abdijáše, Jonáše, Micheáše, Nahuma, Abakuka, Sofonjáše, Ageuse, Zachrijáše a Malachiáše.⁸

Třetí oddíl se jmenuje *Spisy* (hebrejsky *Ktuvim*). Do této části patří spisy různorodého charakteru, které většinou nebyly přijaty do předešlých dvou částí *Tanachu*. Obsahuje skupinu tří velkých textů *Žalmy*, *Jób* a *Příslaví*, po kterých následuje *Pět svátečních svitků* (*Rút*, *Píseň*, *Kóhelet*, *Pláč* a *Ester*). Posledními spisy jsou *Daniel*, *Ezdráš*, *Nehemjáš* a knihy *Paralipomenon*.⁹

Ústně tradované zákony jsou zaznamenány v *Talmudu*, což je autoritativní korpus židovského zákona a tradice.¹⁰ Vznikal na začátku našeho letopočtu, kolem roku 70 př. n. l. v průběhu římsko-židovské války, kdy se Římané snažili zničit židovskou kulturu i náboženství. Protože se *Talmud* tradoval ústně, podléhal vnějším vlivům a běhu dějin. Rozlišujeme *Talmud babylonský* a *Talmud jeruzalémský*. První jmenovaný vznikl v Babylónii, a jeho redakce byla dokončena kolem roku 500 n. l. V té době panovaly lepší podmínky pro židovské obce i náboženství, než za vzniku *Talmudu jeruzalémského*. Ten byl dokončen

---

⁶ RENDTORFF, Rolf. *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*. 1. vyd. Přeložil Jiří Hoblík. Praha: Vyšehrad, 1996, str. 174

⁷ RENDTORFF, Rolf. *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*. 1. vyd. Přeložil Jiří Hoblík. Praha: Vyšehrad, 1996, str. 212

⁸ SADEK, Vladimír. Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti. In: *Židé - dějiny a kultura*. 3., dopl. vyd. V Praze: Židovské muzeum, 2005, str. 14

⁹ RENDTORFF, Rolf. *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*. 1. vyd. Přeložil Jiří Hoblík. Praha: Vyšehrad, 1996, str. 304

¹⁰ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001, str. 180

v polovině 4. století pod nadvládou křesťanských byzantských císařů.¹¹ *Talmud* se skládá z *Mišny*, což je sbírka traktátů a starých židovských zákonů, a z *Gemary*, která vznikla jako záznam rabínských diskuzí nad *Mišnou*.¹² Myšlenky uvedené v *Talmudu* tvoří „sbírku židovského vědění, umění dialogu a dialektiky“.¹³

Judaismus je dynamické náboženství. Zatímco podstata Tóry je statická, postavena na základních příkazech, judaismus se v průběhu věků vyvíjel. Proto existuje velké množství různých interpretací k otázce Boha, člověka, světa nebo Tóry.¹⁴ Považuje za prvořadé činy a obecně je chápán spíše jako způsob života než pouze náboženství. Klade důraz na protínání náboženských a etických prvků. Zároveň také zásadně neodděluje život náboženský a každodenní, proto se věřící řídí pravidly a příkázáními, tzv. *micvot*.¹⁵ Týkají se oblasti práva, zdravotědy, mezilidských vztahů a dalších. Zároveň existuje také kategorie příkazů, které nejsou nějak vysvětlitelné, a věřící je vykonává, protože věří, že je to člověku nepochopitelné boží tajemství. Tóra jich celkem obsahuje 613. Do dnešní doby je jich však plně uskutečnitelných 270. Mnoho z těchto příkazů se stalo součástí všeobecné morálky a etiky, jmenovitě například Desatero.¹⁶

1.2 Pojetí Boha

Judaismus je náboženství monoteistické, uctívá tedy jednoho Boha, který je jedinou nezpochybnitelnou autoritou. Není však abstraktní, ale „*spíš ten, kdo uzavírá smlouvu, kdo zjevuje Tóru, kdo žádá poslušnost a svatost...*“¹⁷ Boží jméno mělo zvláštní výsadu – mohlo být vysloveno pouze veleknězem v Den

---

¹¹ SADEK, Vladimír. Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti. In: *Židé - dějiny a kultura*. 3., dopl. vyd. V Praze: Židovské muzeum, 2005, str. 17

¹² PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001, str. 180

¹³ SADEK, Vladimír. Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti. In: *Židé - dějiny a kultura*. 3., dopl. vyd. V Praze: Židovské muzeum, 2005, str. 18

¹⁴ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001, str. 159

¹⁵ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001, str. 160

¹⁶ SADEK, Vladimír. Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti. In: *Židé - dějiny a kultura*. 3., dopl. vyd. V Praze: Židovské muzeum, 2005, str. 111

¹⁷ FISHBANE, Michael A. *Judaismus: Zjevení a tradice*. Vyd. 1. Přeložil Karel Kolmačka. Praha: Prostor, 1996. str. 24

smíření v chrámové velesvatyni.¹⁸ V Bibli je zapsáno souhláskami JHVH, které se vykládá jako „Jsem, který jsem.“ Věřící se z náboženské úcty vyhýbají jménu Jahve, které vzniklo nesprávnou vokalizací hlásek JHVH, a oslovují ho jako „Pána“ nebo „Jméno“. V *Tanachu* můžeme naleznout také označení „*Elohim*“, které je odvozeninou od hebrejského „*Eloah*“ neboli „Bůh“. V českém prostředí se ustálilo oslovení Hospodin.¹⁹

O jedinečnosti tohoto Boha se píše v knize *Exodus* 20, 4 : „*Nezobrazíš si Boha zpodoběním ničeho, co je nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí. Nebudeš se ničemu takovému klanět ani tomu sloužit. Já jsem Hospodin, tvůj Bůh, Bůh žárlivě milující. Stíhám vinu otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení těch, kteří mě nenávidí,...*“²⁰

Nejlépe ale vyjadřuje vztah věřících k Bohu Třináct článků víry od Maimonida, filozofa žijícího v letech 1135 – 1204.

- I. Víra v existenci Boha – Stvořitele
- II. Víra v jednotu a jedinstvo Boha
- III. Víra v netělesnost Boha
- IV. Víra ve věčnost Boha
- V. Víra, že Bůh je jediný, ke komu je možné se modlit
- VI. Víra v proroctví a jeho pravdivost
- VII. Víra, že Mojžíš je největší z proroků
- VIII. Víra v božský původ Tóry
- IX. Víra v nezměnitelnost Tóry
- X. Víra, že Bůh je vševědoucí
- XI. Víra, že Bůh odměňuje spravedlivé a trestá hříšníky
- XII. Víra v příchod Mesiáše

---

¹⁸ SCHUBERT, Kurt. *Židovské náboženství v proměnách věků: zdroje, teologie, filosofie, mystika*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 26

¹⁹ SADEK, Vladimír. *Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti*. In: *Židé - dějiny a kultura*. 3., dopl. vyd. V Praze: Židovské muzeum, 2005, str. 12

²⁰ Exodus 20, 4. In: *Bible* [online]. Česká biblická společnost [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.bible.cz/app/b?book=Exod&no=20>

XIII. Víra v nesmrtelnost duše a zmrtvýchvstání²¹

Bůh oslovil hebrejský lid skrze Abrahama, kterého *Bible* představuje jako otce národa. V Genesis se uvádí, že vztah s ním navázal právě on a posléze jeho potomci (synové Izák, Jákob a Josef).²² Následně se zjevil také Mojžíšovi, kterému předal Tóru na hoře Sinaj poté, co vyvedl Židy z egyptského otroctví.

---

²¹ DOLEŽELOVÁ, Jana, Jiřina ŠEDINOVÁ a Alexandr PUTÍK. *Židovské tradice a zvyky*. Praha: REAG, 1995, str. 7.

²² JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Vyd. 2. Praha: Rozmluvy, 2007, str. 28

2 Judaismus a smrt

Smrt je v našem životě něco nevyhnutelného, neoddiskutovatelného, jistého. Konec života si však nechceme připouštět a ještě víc nás zajímá otázka, zdali je něco po smrti. Existuje představa, že až naše tělo přestane fungovat, naše duše bude existovat dál. I proto lidé dlouhá staletí věřili, že dobročinnost, filozofie či víra jim pomohou zůstat na světě déle.²³ Dodávaly jim jakousi naději, o které mluví Jan Assmann ve své knize *Smrt jako fenomén kulturní teorie*. Stejnou naději dodává také kultura, jež se podle něj „rodí z vědomí smrti a smrtelnosti“.²⁴ Je pro člověka naplněním, smyslem a díky ní si neuvědomuje svou vlastní existenciální nejistotu.

Smrt se v judaismu odhaluje již v raných textech *Genesis*, kdy Eva a Adam snědí jablko ze stromu poznání dobrého a zlého. Jelikož v Rajske zahradě jsou jen dva stromy, jejichž vlastnosti odlišují Boha od lidí, druhým je strom nesmrtnosti, musí Bůh Adama a Evu vyhnat a tím je o nesmrtnost připravit. Gilman toto vykládá jako nevyhnutelný důsledek rozvinutí našeho lidství. Také uvádí, že například Martin Buber interpretuje tuto pasáž jako akt milosrdenství, protože Bůh tímto zásahem ukončil věky utrpení.²⁵

„Židé pohlížejí na život jako na dar od Boha a na smrt jako na smutný, ale nevyhnutelný závěr dobře prožitého života.“²⁶ V judaismu má život nevyčísitelnou hodnotu a musí se o něj pečovat. Lidské tělo je totiž nenahraditelnou formou bytí na zemi. Proto se Židé na smrt příliš nezaměřovali a raději se soustředili na život, víru ve vzkříšení a posmrtný život.²⁷

Smrt tedy není posledním slovem, o čemž vypovídají předměty, které byly společně s tělem dávány do hrobu. Tyto předměty měly zesnulému zůstat do jeho

---

²³ ASSMANN, Jan a Thomas H. MACHO. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě: s doprovodnou studií*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 13

²⁴ ASSMANN, Jan a Thomas H. MACHO. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě: s doprovodnou studií*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 13

²⁵ GILLMAN, Neil. *Vzkříšení a nesmrtnost v židovském myšlení*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007, str. 38

²⁶ KEENE, Michael. *Světová náboženství*. Praha: Knížní klub 2003, str. 57

²⁷ JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Vyd. 2. Praha: Rozmluvy, 2007, str. 30

nové existence.²⁸ Tématem smrti, života po ní či nesmrtelností se zabývá také židovská eschatologie, jejíž základ tvoří „*doktrína o posmrtném životě pro každého Žida*.“²⁹ Toto učení se postupně vyvíjelo a hlásalo, že smrt není nic definitivního, protože Bůh naši tělesnou schránku odebere z hrobu a opět ji spojí s duší. V této původní podobě pak člověk předstoupí před Boha a podle svých zásluh se dočká odměny či trestu. V judaismu existuje jistý náznak nesmrtelnosti, a to víra, že člověk žije dál ve svých dětech, v budoucích generacích.³⁰

Judaismus tedy na smrt nahlíží jako na tragédii, i když dospěl k tomu, že nejde o konečnou fázi vztahu k Bohu. Tento převrat však nastal až na konci biblického období a je důkazem schopnosti judaismu odkrývat ve starých textech stále nové významy.³¹ Především z toho důvodu jsou pak zajímavé všechny rituály, které Židé při této události vykonávají a kterým se budu věnovat v dalších kapitolách. Rituály však nejsou všude stejné, protože platí, že místní zvyk překonává obecná přikázání (neboli minhag překonává halachu).³²

---

²⁸ SCHUBERT, Kurt. *Židovské náboženství v proměnách věků: zdroje, teologie, filosofie, mystika*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 92

²⁹ GILLMAN, Neil. *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007, str. 31

³⁰ ASSMANN, Jan a Thomas H. MACHO. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě: s doprovodnou studií*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 15

³¹ GILLMAN, Neil. *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007, str. 67

³² LYČKA, Milan. Smrt a umírání v judaismu. In: *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010, str. 88

3 Nemoc a umírání

„Člověk se podobá vánku; jeho dny jsou jak stín pomíjivé.“ (Ž 144,4)

Nemoc a smrt mohou přijít znenadání, zaklepat na naše dveře a rozrazit je, sotva bychom stihli otevřít. Avšak i při té nejtěžší nemoci je nutné nevzdávat svůj život lehko, bojovat do poslední chvíle. I proto je pro judaismus náboženskou povinností nemocného navštívit. Projevit účast, sdílet s ním radost i smutek. Tento rituál, ať už v době šťastné či nešťastné je chápán jako „*micva*“. „Čím vzdálenější je její zištnost a myšlenky na jinak obvyklou vzájemnost, tím víc je tato *micva* ceněna.“³³

Konkrétní název pro návštěvu nemocného je „*bikur cholim*“.³⁴ Tato povinnost je ustavená v *Tanachu*, v citátu z knihy *Genesis*: „... ochořel a trpěl velkými bolestmi. A tu se mu zjevila Šchina, Sláva Boží, Všemohoucí Hospodin ho navštívil.“³⁵ Zmiňuje ji také *Talmud*, kde je psáno, že povinnost navštívit nemocného člověka mají všichni. Čím častější tyto návštěvy jsou, tím větší může být jejich odměna. Zároveň svým skutkem odebírají bolest nemocnému. Svým úsměvem, starostí či povzbuzením.

Návštěvy by neměly probíhat první a poslední tři hodiny dne, protože v tu dobu se nemocný většinou cítí lépe a je pak snadné podlehnout dojmům, že pacientovi se daří lépe a polevit v modlitbách.³⁶ Obecně je hlavním úkolem návštěvníků nemocného rozptýlit, přinést do domu radost, vřelost a úlevu. Každý takový návštěvník prý ubral nemocnému šedesátinu z jeho bolesti, stačilo by tedy, aby přišlo šedesát osob a nemoc by odešla. Nicméně toto byla pouze pověst a málokdy se u lůžka sešlo tolik lidí.³⁷

Pokud je však nemoc opravdu vážná, hlavní slovo má lékař a veškeré náboženské povinnosti jdou stranou. „*Doktor je nejvyšší autoritou. Náboženský*

---

³³ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 236

³⁴ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 237

³⁵ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 136

³⁶ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 136

³⁷ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 237

*kodeks mu přiznává absolutní vládu.*³⁸ Život má totiž nevyčíslitelnou cenu a je nutné za něj bojovat, jak je to jen možné. Nejposlednější rozhodnutí má však vždy Bůh, je tedy nanejvýš vhodné kombinovat lékařskou léčbu a modlitby.

Jestliže se stav nemocného zlepší a vstane z lůžka, měsíc po zažehnutí nemoci dostane nové biblické jméno, které sice není oficiálně zapsané v matričních listech, ale nyní už zdravý člověk ho používá vedle svého normálního jména.³⁹

Pokud se však zdravotní stav nemocného nelepší, přicházejí ženské a mužské spolky – tzv. „*chevra kadiša*“.

---

³⁸ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 238

³⁹ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 241

4 Chevra kadiša

„*Chevra kadiša*“ doslova znamená „*svaté bratrstvo*“. ⁴⁰ Je dávnou tradicí všech židovských obcí toto pohřební bratrstvo mít. Členství v něm je možné získat pouze za dosažení co nejvyššího vzdělání, vážnosti a pobožnosti. Samozřejmostí bylo dodržování obecných zásad spolku jako mravnost, bezúhonnost, učenost, znalost a zachovávání rituálních předpisů. Představenstvo spolku bylo obvykle voleno jednou ročně a zvláště ve větších městech byla čekací doba a prověřování znalostí dlouhé a těžké. ⁴¹ I z tohoto důvodu je instituce považována za jednu z nejmázejších, neboť k členům patřili a patří vedoucí osobnosti židovské obce. ⁴² Tito členové považují za svou povinnost pečovat o umírající a pomoci tak pozůstalé rodině v nejtěžších chvílích. Neměli však na starosti pouze úkony kolem pohřbu, ale starali se také o osoby v těžké životní situaci či sirotky. *Chevra kadiša* tedy byla institucí, která měla široký sociální záběr. Z tohoto důvodu je i samotné označení *Chevra kadiša* nepřesné, protože se vžilo především ve spojení s pohřby a umíráním. Samotný spolek měl ještě přidáný název podle svého zaměření. „*Původním názvem je chevra kadiša gomle chasadim neboli Svaté bratrstvo těch, kteří prokazují milosrdné skutky.*“ ⁴³

Doba vzniku těchto spolků se odhaduje různě. Například S. Goldbergová datuje vznik k povstání Bar Kochby (132 – 135 n. l.). Jako první písemný zdroj bývá považován citát z traktátu *Mo'ed katan* z třetího století: „*Když rabi Hammuna šel do Daromoty, zpozoroval, že se někteří lidé účastnili svých běžných povolání, chtěl je tedy exkomunikovat. Pak ale zjistil, že ve městě byl spolek, jenž takové služby vykonával.*“ ⁴⁴

---

⁴⁰ NEWMAN, Ja'akov, Gavri'el SIVAN, Markéta ZBAVITELOVÁ a Dušan ZBAVITEL. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. 1. vyd. Praha: Sefer, 1992, str. 57

⁴¹ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 133

⁴² DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 66.

⁴³ STEINOVÁ, Iva: Bejt olam – Pohřbívání v židovské tradici, *Maskil adar 5765/ únor – březen 2005*, str. 8

⁴⁴ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 131

První spolky, jejichž prací je starost o nemocné a zesnulé, se objevují v Německu a Španělsku počátkem 14. století. Charitativní organizace existovaly spíše ve Španělsku, jelikož zde narůstal vliv křesťanství. Roku 1410 byl v Arles založen spolek *Malbišej arumim* (Oblékající chudé) s podobnými povinnostmi jako pozdější pohřební bratrstva. Spolky se jménem *chevra kadiša* lze dohledat od 16. století.⁴⁵

Podle J. R. Marcuse je struktura a organizace spolku ovlivněna německým křesťanským cechovním hnutím. Tento vliv lze nalézt například v přísném hierarchickém uspořádání uvnitř spolku, pravidelné výroční hostině, důrazu na čestnost a dodržování pravidel.⁴⁶

Tato služba byla dobrovolná a příspěvky členů putovaly na dobročinné účely. Zároveň tito členové nebyli placeni, to se stalo zvykem až začátkem 19. století, kdy byli najímáni například kopáči hrobů. Dříve takovou práci vykonával člen s nejnižším postavením.⁴⁷

Počet členů omezen nejspíš nebyl, nicméně v některých komunitách se drželi čísla osmnáct, neboť podle starodávné tradice byla v tomto čísle ukrytá hluboká symbolika. Pro číslo osm a deset totiž v hebrejštině existuje výraz *chaj*, což znamená život.⁴⁸

4.1 Pražská Chevra kadiša

Tato skupina byla založena, aby vykonávala *micvu „ha-emet“* neboli *micvu* pravdy. Plnit nebo zdržovat se skutků jen pro ně samé, ne pro vlastní prospěch. Je to příklad *gmilut chasadim* – dobročinného skutku.⁴⁹ Pražská *chevra kadiša* na sebe brala povinnost zaopatřit pohřeb všem členům židovské komunity, ačkoliv nebyli členy spolků a finančně se na jejich fungování nepodíleli, protože

---

⁴⁵ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 132

⁴⁶ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 133

⁴⁷ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 133

⁴⁸ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 66.

⁴⁹ KOČÍ, Chaim: Jak navázat aneb současná Chevra kadiša, *Maskil adar 5773/květen 2013*, str. 4

povinnost postarat se o nemocné, umírající a o pohřeb byla jednou z nejdůležitějších v judaismu.⁵⁰

Zakládací listina pražského pohřebního bratrstva, která byla publikována Mošem Wolfem Jeitelem v knize *Zikaron le jom acharon*, je z roku 1564, originál se však nezachoval. Zakládací stanovy sepsal Eliezer Aškenázy a roku 1573 je schválil rabín Löw. Až mnohem později, roku 1836, stanovy schválil také rakouský úřad.⁵¹ Podle hřbitovních náhrobků na pražském židovském hřbitově je však zřejmé, že toto bratrstvo existovalo již dříve.⁵²

Mezitím spolek však pravděpodobně díky intenzivním perzekucím v 16. století zanikl. Mnozí členové byli donuceni emigrovat do Itálie, aby se poté velká část vrátila s novými zkušenostmi.⁵³

Podle stanov Pražského pohřebního bratrstva z roku 1932 se členové dělili na čtyři skupiny. První skupinou byli tzv. *ejnom chasumim* (neinkorporovaní), tedy ti, kteří byli členy nejkratší dobu. Další skupinou byli tzv. *chasunim* (inkorporovaní). Členem této skupiny se mohli stát pouze ženatí muži, přičemž sňatek musel trvat déle než pět let. Třetí skupinou byli tzv. *zekenim* (starší), kteří tvořili v bratrstvu elitu. O propůjčení této hodnosti mohli požádat u představenstva členové Pohřebního bratrstva inkorporovaní nejméně 15 let. Poslední skupinou byli tzv. *zekenim mijad* (starší bez nároku). Členové této skupiny se hned při vstoupení do spolku vzdávali všech nároků na čestnou hodnost a neměli volební právo.⁵⁴

V pražské *chevra kadiša* existoval také speciální způsob volby členů – tzv. *balotáž*. Konala se první neděli po svátku *Šavu'ot* a muselo se jí účastnit

---

⁵⁰ PAŘÍK, Arno. Z historie a činnosti Pražského pohřebního bratrstva. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9. - 11. března 2000*. 1. vyd. Praha: KLP, 2001. ISBN 80-85917-79-3.

⁵¹ STEINOVÁ, Iva: Bejt olam – Pohřbívání v židovské tradici, *Maskil adar 5765/únor – březen 2005*, str. 8.

⁵² DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 70

⁵³ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 132

⁵⁴ Stanovy Pražského židovského Pohřebního bratrstva, *Chevra Kadiša*, Praha, 1936, str. 3

alespoň 25 starších (*zekenim*). Patnáct z nich vybíralo desetičlenné představenstvo, k čemuž byli vybráni dva volební komisaři a dva náhradníci, pokud by byl volič sám kandidátem. Poté byly přineseny dvě urny se čtrnácti bílými, čtrnácti černými a jednou žlutou kuličkou. Pokud někdo vytáhl právě žlutou kuličku, měl právo navrhnout kandidáta. K tomuto návrhu se pak ostatní vyjadřovali – na souhlas dal volič do první schránky bílou kuličku a do druhé černou, a naopak.⁵⁵

Jana Doležalová uvádí, že: „*nejlepším zdrojem informací o organizaci a poměrech bratrstva chevra kadiša je kniha stanov Pinkas ha takanot.*“⁵⁶ Tato kniha se sice ztratila za druhé světové války, avšak kopii pořídil významný představitel pohřebního bratrstva a zakladatel předválečného židovského muzea, profesor S. H. Lieben. První zápis v ní je datován 29. července 1692 a je v ní uvedeno 32 základních pravidel pražského pohřebního bratrstva.⁵⁷

Stanovy neboli „*takanot*“ členy spolku omezovaly a snažily se přes ně ovlivnit také morálku v celé obci. Členové nesměli pít ani hazardovat a bylo nutné, aby plnili své povinnosti. Důležitým úkolem bylo také dodržování hygieny.

Dále se každý rok konala tradiční hostina členů bratrstva, zpravidla prvního dne novolunního měsíce *tamuzu*,⁵⁸ také několik týdnů po volbách představenstva. Tyto hostiny pravidelně pořádají dodnes a jsou financovány příspěvků členů.

Pražské bratrstvo bylo nejen jedno z nejstarších, ale také jedno z nejzajímavějších svého druhu. Dokazuje to například předpis, který zakazuje holení se žiletkou a návštěvu trhu v pátek, za což prý byli členové často napomínáni.⁵⁹ Dále například rav Jehezkel Landau zrušil zvyk umístování

---

⁵⁵ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 135

⁵⁶ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 70

⁵⁷ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 70

⁵⁸ Čtvrtý měsíc židovského kalendáře.

⁵⁹ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 71

dřevěné vidličky do rukou zesnulých. Tyto vidličky sloužily k pozdějšímu prokopání se do *Erec Jisrael*, což podle Landaua popíralo víru v posmrtný život.

Chevra kadiša měla také přidružené spolky. Byly jimi *hachmasat kala*, který se staral o věno chudých nevěst, *sandeka ot*, zajišťující péči chudým novopečeným matkám, nebo *zekenim maskulin et dal*, jenž se staral o pozůstalé a starší členy bratrstva.⁶⁰ Velmi důležitý byl spolek žen *našim cidkonijot*.

Chevra kadiša zanikla začátkem druhé světové války. V březnu 2009 byla tato organizace znovu obnovena a patří pod Federaci židovských obcí v České republice. Má svůj výbor v čele s předsedou Chaimem Kočím. Všechny posty jsou neplacené a členové platí členské poplatky, s kterými poté *Chevra* nakládá.⁶¹

---

⁶⁰ PAŘÍK, Arno. Z historie a činnosti Pražského pohřebního bratrstva. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9. - 11. března 2000*. 1. vyd. Praha: KLP, 2001, str. 311

⁶¹ Být chasid v České republice - rozhovor s Chaimem Kočím. In: *Blízkovýchodní stránky* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://blizky-vychod.blogspot.cz/2011/04/byt-ultraortodoxnim-zidem-v-ceske.html>

5 Obřady před pohřbem

Pokud je zdravotní stav pacienta beznadějný, je nutné, aby nezůstával sám. V tuto chvíli jsou vyzváni členové *Chevra kadiša*, aby zůstávali u nemocného dnem i nocí. Je to výraz úcty k člověku a zároveň ulehčení jeho odchodu. Těchto milosrdných bratrů by mělo být nejméně deset, což souvisí s pravidlem pro minimální počet dospělých mužů při bohoslužbě.⁶²

Je-li to možné, odříkává umírající *Viduj** neboli Vyznání vin. Tato modlitba vyznává jeho důvěru v moc boží a může jeho stav zlepšit nebo alespoň přinést úlevu z odpuštění hříchů. Eutanazie je v judaismu zakázána, neboť život je zasvěcen Bohu a nikdo nemá právo jej uměle ukončovat. Po usmíření s Bohem, který mu odpustil všechny jeho hříchy, přichází řada na rozloučení se s dětmi. Ty u lůžka skloní hlavu a otec požehná synovi: „*Bůh tě učiň jako Efrajima a Manasesa.*“ Požehnání dceři zní: „*Bůh tě učiň jako pramatky Sáru, Rebeku, Ráchel a Leu.*“⁶³

Poté už nevyhnutelně přichází anděl smrti (*mal'ach ha-mavet*).

Smrt se zjišťuje přiložením prachových pírek k nosu. Tento proces má trvat osm až deset minut.⁶⁴ V místnosti jsou poté otevřena všechna okna, aby byl co nejvíce usnadněn odchod duše z těla. Pozůstali pronáší modlitbu *Ciduk hadin* (Spravedlivý soud) a požehnání *Dajan ha-emet* (Spravedlivý soudce). V těchto textech se uznává boží svrchovanost. Bůh je v judaismu jediný, který může spravedlivě rozhodnout, že by smrt měla přijít.⁶⁵

Zemře-li člověk náhle, má jeho nejstarší syn výsadu zavřít mu oči. Pokud syny nemá nebo nemohou v tento okamžik se zesnulým být, přechází tento úkon

---

⁶² DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 67

⁶³ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 245

⁶⁴ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 136-137

⁶⁵ LYČKA, Milan. Smrt a umírání v judaismu. In: *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010, str. 84

na člena *Chevra kadiša*.⁶⁶ Jiný zdroj uvádí, že tuto výsadu mohou mít také ostatní synové, případně dcery, manželka či jiní blízcí příbuzní.⁶⁷

5.1 Keria

Prvním rituálem, odehrávajícím se bezprostředně po posledním vydechnutí, je *keria* neboli roztržení šatů. Pozůstali si šat v okolí výstřihu sami roztrhnou, pokud jim zemřeli rodiče, či rozříznou nožikem, pokud šlo o jiné blízké. Jestliže se jedná o rodiče, dítě či manžela, natrhne si truchlicí oděv na levé straně, v případě smrti blízkého příbuzného na pravé. Za opravdu blízké příbuzné by mělo být natržení přítomné na všech oděvech, které během třiceti dnů truchlicí obléká. V případě vzdálenějšího příbuzného stačí mít natržení pouze na oblečení, ve kterém ho zastihla nešťastná zpráva o smrti. Při naříznutí se vynechává svrchní plášť, protože není žádoucí vystavovat svůj smutek.⁶⁸ Obřad by se měl odehrávat vestoje. Existují také speciální způsoby roztržení, například pokud byl zesnulý náboženským činitelem či učencem.⁶⁹

Před samotným roztržením je proneseno: „*Budiž požehnán, Pane náš, který jsi Pánem nad pravdou.*“ (Jób 1, 21) A dále: „*Hospodin dal, Hospodin vzal; budiž požehnáno jeho jméno!*“ (Jób 1, 21)⁷⁰

Zmínku o tomto rituálu lze nalézt v *Tanachu*. Mezi další zde zmíněné rituály patřilo například posypávání hlavy popelem nebo svěšování zrcadel (Doležalová ale uvádí, že toto není typicky židovský zvyk). Dalším zvykem bylo vylít před práh veškerou vodu, která se nacházela v době smrti v domě. Především

---

⁶⁶ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 299

⁶⁷ Úmrtí. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z:

<http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=82>

⁶⁸ Roztržení roucha. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z:

<http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=83>

⁶⁹ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 67

⁷⁰ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 258

proto, aby se této vody nikdo nenapil. Dříve, v dobách kdy Židé obývali především ghetta, fungoval tento rituál také jako smuteční oznámení.⁷¹

Po *kerie* je tělo ponecháno čtvrt hodiny v klidu, načež se na rukou naznačí Hospodinovo jméno Šadaj, což se provádí tak „že se zahne palec do plochy dlaně, přes něj se přetáhnou tři prostřední prsty a malíček se zahne do poloviny“.⁷² Nohy jsou položeny rovně a zakryté. Po uplynutí další čtvrt hodiny se tělo položí na zem, nohy směřují ke dveřím. Jiný zdroj uvádí, že mezi úmrtím a položením na zem musí uběhnout celá jedna hodina, jelikož šedesát minut je „nejmenší cyklus šesti“. Číslo šest znamená v hebrejštině „cestu člověka“ – je tedy lepší počkat, až nebožtík projde svou nezbytnou cestou (cyklem šesti) a teprve poté začít s dalšími úkony.⁷³

Ústa jsou zavázána šátkem, protože mrtvý již nic nepotřebuje a Bůh ho tak zavázal mlčenlivostí o skutečnostech z onoho světa. Palce u nohou jsou k sobě připoutány reznou nití. Následně se na celé tělo položí bílé prostěradlo. U hlavy je postavená svíce, která symbolizuje úctu k duši vycházející z těla. Během těchto úkonů je recitován *Žalm 91**.⁷⁴

5.2 Příprava hrobu a rakve

Ihned po skonu je nutné vykopat hrob. Není žádoucí kopat ho předem, jelikož by to mohlo být považováno za rouhání. Nicméně pokud si to okolnosti žádají, vykopaný hrob musí být pečlivě přikryt. Dříve hrob hloubil člen *Chevry kadiši* s nejnižším postavením. Postupem času se však od této tradice ustoupilo a kopáči byli najímáni za plat. V době svátků je pak pravidlem, že hrob nesmí kopat nikdo židovského původu.

---

⁷¹ Úmrtí. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=82>

⁷² STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 299

⁷³ Úmrtí. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=82>

⁷⁴ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 137

Do rodinného hrobu mohly být pohřbeny pouze osoby, které spolu v životě sdílely lůžko – tedy manželé a jejich děti. Rakev je velmi jednoduchá, z neohoblovaných prken, bez jakýchkoliv hřebíků, protože železo je v judaismu symbolem války. Takto připravená rakev navíc napomáhá rychlejšímu rozkladu těla a z tohoto důvodu jsou do ní také vyvrtané díry.⁷⁵

V talmudských dobách byly dokonce pohřbívány pouze kosti. Tělo se po skonu uložilo do jeskynního pohřebiště, kde se rozložilo, a ostatky pak byly uloženy do jeskynních výklenků nebo nákladných rakví v případě, že zesnulý oplýval bohatstvím.⁷⁶

V dnešním Izraeli se rakve také příliš nepoužívají, tělo je zabaleno pouze do sukna. V rakvi jsou pohřbíváni pouze vojáci, kteří padli při obraně své vlasti.⁷⁷

Způsoby pohřbívání se liší podle místních zvyků, stejně tak se liší tradice použití rakve. V některých místech, nejenom v Izraeli, se nepoužívají vůbec, jinde mají rakev „obecní“ s výsuvnou spodní částí, která jako jediná zůstane v hrobě, a někde naopak používají rakev běžnou.⁷⁸

5.3 Očista těla

Po úkonech prováděných v domě zesnulého je tělo v rakvi odneseno do domu očisty (*bajit tahara*). Příprava těla bývala obvykle svěřována členům *Chevra kadiša*, nesměl mezi nimi však být žádný příbuzný zesnulého. Zároveň je nutné, aby v místnosti byly vždy pouze osoby stejného pohlaví, tedy zesnulého muže omývají výhradně jenom muži, zesnulou ženu výhradně ženy.⁷⁹

Nejdůležitějším prvkem je stůl, který se obvykle nachází uprostřed místnosti. Musí být čistý a rovný. Tělo se na něj pokládá nohama ke dveřím. K dalším potřebám k provedení rituálu patří alespoň čtyři dřevěné desky, které se pokládají

---

⁷⁵ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 299

⁷⁶ Kvura. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=86>

⁷⁷ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 248

⁷⁸ Kvura. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=86>

⁷⁹ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 301

na stůl, aby s ním tělo zesnulého nepřišlo do přímého styku. Nutností jsou také nádoby na vodu, roušky pro zakrytí intimních částí těla, žínky a mýdlo. Co nejbližší stolu by měla stát již připravená rakev vyložená čistým bílým plátnem, *talit*, *tachrichim*, truhlička s prstí ze Svaté země, ručníky, pilník, hřeben, nůžky a směs vína s vejcem. Všechny tyto věci musí být připravené a pečlivě zkontrolované předem.⁸⁰

Ještě před vchodem do místnosti si vykonavatelé *tahary* omyjí ruce a rozdělí úkoly. Každý člen má svou pozici a práci, aby vše fungovalo tak, jak má. První funkcí je starost o průběh celé procedury a rozdělení úkolů, neboť v přítomnosti zesnulého by se nemělo vůbec mluvit. Tento člověk zároveň zodpovídá za správnou polohu (nohy musí mířit ke dveřím), zakrytí nebožtíka a zapálení svíce. Další člen má na starosti předčítání z modlitebních knížek a přípravu pohřebních rouch (*tachrichim*). Kontroluje také správný průběh *tahary* a postupné oblékání rouch. O starost o rakev, o vodu a o pomůcky jsou poděleni další tři členové.⁸¹ Takto si členové *Chevra kadiša* rozdělovali povinnosti dříve, dnes je však počet většinou omezen na tři muže a čtyři ženy, není tedy potřeba úkony rozdělovat.⁸²

5.3.1 Rachica

V místnosti se zapálí svíce a poté se pronášejí tři modlitby: *Mechila** je prosbou za odpuštění zesnulého, protože omýváním bude vyrušen, *Ana-Hašem** je modlitbou za přeživší a *Ribono šel olam** je modlitba za mrtvého.⁸³

Tělo již leží na taharovém stole, nohama ke dveřím a tváří k nebi. Hlava a intimní místa jsou zahaleny rouškou. Je nutné pečovat o zesnulého, jako by spal.

---

⁸⁰ Příprava. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=129>

⁸¹ Tahara. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=29>

⁸² STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 301

⁸³ Tahara. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=29>

Nejprve jsou mrtvému odebrány všechny ozdoby a šperky, neboť podle judaistické tradice se má člověk „v prach obrátit“ tak, jak na svět přišel. Zároveň se tím smazávaly veškeré rozdíly majetkové a společenské.

Tělo má být očištěno od hlavy dolů vlahou vodou. Začíná se pravou stranou těla, končí levou. K omytí patří také učesání vlasů, upravení vousů či zastřížení nehtů. Vyčesané vlasy či ustřížené nehty jsou vloženy do rakve. Je možné, že mrtvý bude ještě krváčet. Krev se zastavuje přiložením bílé látky a stejně jako vlasy a nehty, je i tato látka přidána do rakve. S tělem by se při tomto rituálu nemělo příliš hýbat, takže zadní část se myje po naklonění, nejprve pravá strana poté levá. Při tomto omytí je také nutné zjistit, zda byl muž obřezán. Pokud ne, je obřízka provedena jako součást *tahary*.⁸⁴ Poté se tělo potírá směsí jednoho vejce a vína. Tento zvyk však závisí na regionálním pojetí. Například Stejskal a Arno Pařík uvádějí, že v Praze bylo zvykem potírat mrtvého směsí vody a vejce.

5.3.2 Tahara

Tahara následuje po *rachice*, která je její přípravou, a dělí se na dva rituály.

5.3.2.1 Rošo

Rituál *rošo* se zrodil z *Písně písni*, jejíž úryvek zní: „*Hlava jeho – přečištěné zlato, jeho vlasy kadeří se havraní černí. Oči jeho jako holoubata u vodních zdrojů, vykoupaná v mléce a hnízdící v dostatku. Líce jeho jako záhony vonného koření v plném květu, rtové jeho jako lilium prýštící nektarem. Jeho ruce prstence ze zlata zdobené drahokamy, jeho břicho ušlechtilé jako slonovina vykládaná safíry, jeho stehna sloupoví z mramoru spočívající na zlacených patkách. Celý je nádherný jako Libán, vznešený jako porosty cedroví. Ponebí jeho medově sladké, jedním slovem k pomilování - takový jest, milý můj, takový je přítel můj, dcery Jeruzaléma...*“⁸⁵

---

⁸⁴ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 302

⁸⁵ Tahara. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=131>

Spočívá v polítku těla od hlavě až k patě studenou vodou za zpěvu této písně.

5.3.2.2 Devět „*kabim*“

Poté je třeba, aby si všichni členové opět umyli ruce. Na podlahu je položena sláma a tělo je nadzvednuto do svislé polohy. Tento rituál má být náhradou za ponoření do *mikve*. Z těla jsou sejmuty veškeré pokrývky, tak jako *mikve* se i tento rituál provádí v úplné nahotě. Tělo je pak polito vodou ze tří nádob, které dohromady obsahují „*devět kabim*“, tedy 20-24 litrů. Po spotřebování vody všichni účastníci zvolají: „*Tahor hu, tahor hu!*“, je-li zesnulý muž, nebo „*Tahora hi, tahora hi!*“, je-li zesnulou žena. Znamená to, že člověk je již očištěn.⁸⁶ Před oblékáním se tělo i stůl musí dokonale vysušit, aby nedocházelo k nežádoucím biologickým procesům.

5.4 Leviša

Po usušení je zesnulý oblečen do bílého roucha. Bílá symbolizuje stříbro, jež je v judaismu považováno za nejušlechtlejší kov.⁸⁷ Roucho je většinou ušito ze lnu nebo mušelínu a na jeho tvorbě se podílejí ženy ze spolku, který je součástí *Chevra kadiša*. K sešití jednotlivých dílů (u mužů jich je osm) se používá bílá nit a musí být dbáno na hladké stehy, neboť pokud by se nit zauzlovala, mohlo by to mrtvému bránit ve vzkříšení duše. Při zahájení oblékání se recituje modlitba *Sos asis**.

Části *tachrichin* mohou být různé podle lokálního pojetí, nicméně obecně jimi jsou nohavice, košile a svrchní plášť (*kitl*). Poté se přidává ještě pás kolem boků, pokrývka hlavy, návleky na nohy a velký modlitební plášť (*talit*). *Kitl* je bílý hábit připomínající noční košili, jež muži každoročně oblékají při svátku *Jom kipur* a při sederových večerech. *Talit* si muži přehazují přes ramena nebo hlavu v době modlitby.⁸⁸

---

⁸⁶ Tahara. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=131>

⁸⁷ Tahara. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=131>

⁸⁸ NEWMAN, Ja'akov; SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z*. Praha: Sefer, 1992, str. 285

V případě, že je pohřbívána žena, je používán oděv složený z devíti částí, a to z košile, punčoch, svrchního pláště, pásu se zástěrkou, krejzlíku, čepce, závoje, stříšky na čepce a prostěradla. Oděv by měl také odrážet, zda byla žena vdaná a zda měla děti. Dříve měl toto odrážet i mužský oděv, kvůli čemuž se také používal krejzlík, postupem času se však přišlo na to, že tento zvyk byl Židům vnucen z důvodu odlišení.⁸⁹

Na ústa a oči zemřelého se položí kousky hlíny, údajně proto, aby k němu nemohli zlí duchové.⁹⁰ Oblečené tělo je poté zabaleno do velkého bílého prostěradla a následně opatrně přeneseno do rakve. Každá osoba, která je v tento moment přítomna, vsype do rakve hrst prsti z Izraele. Přitom jsou pronášeny verše: „... *a svou zemi, svůj klid, zproští viny.*“ (5M 32, 43) Tento rituál je zvláště důležitý, pro Židy, kteří nežijí ve Svaté zemi, neboť tímto a natočením těla v hrobě směrem k Jeruzalému se jí mohou přiblížit.⁹¹

Jsou známy také zvyky, kdy se do rakve přidávala dřevěná lžíce, aby se zesnulý snadněji dostal skrze půdu do Izraele, nicméně v Praze byl tento zvyk zrušen, neboť prý popíral víru v posmrtný život. V Maďarsku se však ze stejného důvodu přidávala do rakve silná větev.⁹²

Přes zavřenou rakev je přehozena černá látka a v místě, kde má nebožtík hlavu, je položena zapálená svíce.

---

⁸⁹ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 300

⁹⁰ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 68

⁹¹ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 251

⁹² VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 251

6 Pohřeb

Uložení do země by se mělo konat v den skonu do západu slunce, avšak pokud není možné dodržet toto časové omezení, pohřeb může být přeložen na další den. Déle by však čekání na důstojné rozloučení trvat nemělo. Dříve se tak konalo také z praktického hlediska, neboť v oblastech Předního východu bývá velmi horké počasí, v dnešní době klimatizací je však tento důvod upozaděn.⁹³ I tato základní stanoviska se tedy liší podle lokality. David Stejskal například uvádí, že čím byl člověk spravedlivější, tím dříve by měl být pohřben, a za maximální únosnou mez považuje pohřeb do 72 hodin.⁹⁴

6.1 Levajat

Členové *Chevra kadiša* přenesou rakev do pohřební síně (*ohel*), která je součástí hřbitova. Na této poslední cestě doprovodí zesnulého příbuzní i známí, kdo se nemůže zúčastnit průvodu celého, půjde s ním alespoň osm kroků nebo před pozůstalými skloní hlavu. Dříve lidé dokonce po cestě pomáhali rakev nést, aby splnili *micvu*, nyní se však pro přenos rakve většinou používá automobil.⁹⁵

Záleží na regionálních zvyklostech, ale průvod většinou zastavuje třikrát nebo sedmkrát. Symbolika tří je odvozena od počtu tří matek a otců, sedmička znamená úplný duchovní cyklus, sedm dní stvoření či sedm stádií života. Tyto zastávky se mohou konat také při cestě z pohřební síně ke hrobu.⁹⁶ Jedno zastavení by se mělo odehrát také před synagogou, kterou zesnulý navštěvoval. Pokud byl nebožtík významným členem židovské obce, otevřou se dveře synagogy a uvnitř je za něj vykonána bohoslužba.

V čele průvodu jde rodina, za ní kantor předčítající *Žalm 91** a ostatní. Místo zde mají také členové *Chevra kadiša*, kteří nesou pokladničky, do nichž je možné

---

⁹³ LYČKA, Milan. Smrt a umírání v judaismu. In: *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010, str. 90

⁹⁴ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 303

⁹⁵ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 254

⁹⁶ Levajat. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=85>

přispívat na chod spolku a především na pohřby chudých občanů. Pořadí účastníků průvodu se u různých zdrojů liší. Pořadí již jmenované je zmiňováno na stránkách projektu Kešet, naopak Jana Doležalová ve svém článku uvádí, že první jdou členové *Chevra kadiša*, následuje rodina, hodnostář bratrstva, kantor, poté rakev a za ní představenstvo židovské obce a rabín, je-li přítomen.⁹⁷ Účastníci průvodu si na znamení smutku vyhrnou levý rukáv. Zmínka o tomto rituálu je *Mo'ed katan 22b*.⁹⁸

V aškenázských komunitách bylo dříve zakázáno ženám účastnit se průvodu, nyní však tento zvyk přervává jen v některých sefardských komunitách. Naopak kurdští Židé nechávají syny zesnulého čekat doma, v Libyi pak synové čekají před hřbitovem.⁹⁹

6.2 Kvura

V judaismu je uznáván pouze jeden způsob pohřbívání, a to vložení (*kvura*). Kremace těla nepřichází v úvahu, neboť judaismus se drží tradičního „*v prach jsi a v prach se obrátíš*“. Podle *Tanachu* existují určité výjimky, které však potvrzují toto pravidlo. Pohřbívání žehem bylo zakázáno nejen proto, že tato tradice má pohanské kořeny, ale také kvůli víře v opětovné vzkříšení. Otázka exhumace je pak zcela zapovězena a existují pouze dva případy, kdy je možné vyzvednout ostatky. Je to buď jejich přesun do Izraele, nebo na lepší a důstojnější místo.¹⁰⁰

Po dočtení Žalmu 91* je rakev nebo tělo položeno do vykopané jámy a nebožtíkovi přáno: „*Dojdi šťastně do cíle!*“ Pokud bylo tělo pohřbíváno bez rakve, nyní přichází chvíle pro posypání hlavy prstí z Erec Jisrael. V opačném případě je tento rituál vykonán již po *tahaře*.¹⁰¹

---

⁹⁷ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 68

⁹⁸ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 141

⁹⁹ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, str. 142

¹⁰⁰ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 302

¹⁰¹ Kvura. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=86>

6.3 Hesped

Po spuštění rakve následuje *hesped*. Je to oficiální proslov a rozloučení se se zesnulým od pozůstalých a židovské obce. Měla by zaznívat slova uznání, díky ale také lítosti a útěchy. Zesnulému je přán *šalom* – poklidná cesta do věčné blaženosti a mír, vše v nejlepším slova smyslu.¹⁰² Hesped má původ již v Druhé knize Samuelově*.

Poté každý přítomný muž vezme lopatku a její opačnou stranou tělo nebo rakev třikrát posype zeminou. Použití druhé strany lopatky vyjadřuje zvláštnost a výjimečnost této situace. Muži se střídají do té doby, než je vše zakryto vrstvou hlíny.¹⁰³ Po dokončení kantor pronáší *Žalm 49**. Po něm má slovo nejbližší mužský příbuzný zesnulého, aby odrecitoval *Kadiš Jatom**. Všichni přítomní na jeho slova odpovídají *Amen*.¹⁰⁴

Když je hrob zasypán, lidé utvoří uličku a nejbližší příbuzní jí projdou. Poté si všichni za odřikávání *Žalmu 91* omyjí ruce čistou vodou. Tomuto rituálu se říká *netilat jadajim*. Nekoná se tak na znamení očištění, ale podle Talmudu je nutné omýt si ruce po každé životní změně. Z jakého důvodu se mají ruce omýt, se v různých zdrojích liší. David Stejskal naopak uvádí, že toto mytí se koná právě proto, aby se pozůstalí očistili od smrti.¹⁰⁵ *Netilat jadajim* se většinou odehrává v modlitebně, aby poté mohl každý sám chvíli přemýšlet, modlit se. V tento moment je tedy důležité naprosté ticho, žádné rozhovory.¹⁰⁶

Když pozůstalí procházejí hřbitovní bránou, vytrhnou ze země trs trávy. Při tomto činu zní *Žalm 72, 16*: „*Země bude oplývat obilím, jež se bude vlnit i po vrcholech hor, jeho klasy budou jako libanonské cedry, obyvatelé měst pokvetou jak bylina země.*“¹⁰⁷ Jiný zdroj uvádí, že trávu utrhnou pouze děti a hodí ji za

¹⁰² VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 258

¹⁰³ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 258

¹⁰⁴ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 258

¹⁰⁵ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 304

¹⁰⁶ Netilat. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z:

<http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=122>

¹⁰⁷ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 265

hlavu. Odkazuje čtenáře k jinému textu, a to Žalmu 103, 15-16: „*Člověk, jehož dny jsou jako tráva, rozkvétá jak polní kvítí; sotva ho ovane vítr, už tu není, už se neobjeví na svém místě.*“ Následně by si dítě mělo sundat boty, aby se více přiblížilo verši „*v prach jsi, v prach se obrátíš*“.¹⁰⁸

Vries tvrdí, že v této chvíli je načase obrátit se zpět do života – ke spravedlnosti (*cdaka*). Naráží na spravedlnost sociální či dobročinnost. Dobrymi skutky je tak naplněn smysl přísloví: „*Budeš milovat bližního svého jako sebe samého*“ (Lev 19, 18). Je tak psáno také v knize Přísloví: „*Neprávem nabyté poklady neprospějí, kdežto spravedlnost vysvobodí od smrti.*“ (Př 10, 2)¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 304

¹⁰⁹ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 265

7 Židovský hřbitov

Hřbitov je místem posledního odpočinku, místem, které navštěvujeme při vzpomínce na naše bližní, již už nejsou mezi námi. Z těchto důvodů se nejen na hřbitovech židovských dodržují určitá pravidla. Především je zakázáno každé neuctivé jednání k mrtvým. Hebrejsky se židovský hřbitov nazývá *bet kvarot* (dům hrobů), častěji je ale používáno poetičtější *bet hachajim* (dům života) a *bet olam* (dům věčnosti). Tyto názvy vyjadřují víru v přesah lidského života.¹¹⁰

I samotná Bible poukazuje na důležitost místa posledního odpočinku. S koupí speciálních míst pro zemřelé začal již Abraham, když pro svou zesnulou ženu Sáru obstaral jeskyni Machpelu (Gn 23). Později se z ní stala rodinná hrobka. Když pak jeho synovi Jákobovi zemřela žena Ráchel, vztyčil na místě jejího skonu náhrobní kámen – tzv. macevu, jež se v judaismu stal tradičním.¹¹¹

Dle Talmudu má být mrtvým zajištěn věčný klid a neporušitelnost hrobů. Kvůli tomuto příkázání musela židovská obec pozemek pro hřbitov vždy koupit. Nebylo to nic jednoduchého, jelikož Židé potřebovali plochu do trvalého vlastnictví. Obvykle to byl drahý obchod, ale i přesto se hřbitovy nacházely na těžko přístupných místech, vzdálené od měst nebo skryté. Z tohoto důvodu se také dochovalo tolik starých náhrobků.¹¹²

Za zvláštní vzhled židovského hřbitova nemohou pouze příkázání, ale také nedostatek místa. V Talmudu je uvedeno, že mezi hroby musí být nejméně šest dlaní místa. Vznikaly proto dlouhé řady, ve kterých byli pohřbíváni obyvatelé daného města bez rozdílu. Kvůli nezrušitelnosti hrobů vznikal problém s místem. Plocha hřbitova byla po nějaké době naplněná a bylo nutné ji nějak rozšířit. U starých židovských hřbitovů tak vznikaly nové, které se obehaly společnou zdí. Některé však nevznikaly přímo u původních hřbitovů, ale třeba na lepším

---

¹¹⁰ EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 9

¹¹¹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice = Matzeva: the Jewish tombstone and the symbolism of its decoration in the light of tradition*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011, str. 18

¹¹² EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 9

místě, které bylo přístupnější. Některé židovské obce tak mají hřbitovy dva nebo tři. Jiným řešením bylo navrstvení hlíny na staré hroby a přemístění starých náhrobků vedle nových.¹¹³

Zvláštní místo bylo vyhrazeno pro rabíny a jinak významné členy obce (např. učence). Toto místo se nazývá *čestná řada* a nachází se v ní ty největší a nejvíce nazdobené náhrobky.¹¹⁴

Další výjimka platí pro rod *Kohenů* (chrámových kněží), jejichž potomci nemohou na hřbitov vůbec vstupovat. Z tohoto důvodu se hroby jejich potomků nacházely na konci hřbitova, u hřbitovní zdi a vedly k nim speciální tzv. *kohenské branky*. Také pro potomky Levitů (chrámových služebníků) byly zakládány zvláštní řady, ačkoliv těm vstup na hřbitov zapovězen nebyl.¹¹⁵

Nejstarší židovské hřbitovy na našem území se nacházejí v Praze a jsou z období 10. století. Jiné starší nebo stejně staré hřbitovy se nezachovaly, protože během různých pogromů a válek docházelo k ničení těchto posvátných míst. Nejstarší hřbitovy na území Čech a Moravy se dochovaly až z 13. století. V této době totiž Přemysl Otakar II. stanovil židovská privilegia, která zakazovala hřbitovy ničit pod pohružkou smrti.¹¹⁶

V dnešní době se bohužel o hřbitovy v malých městech a na vesnicích většinou nikdo nestará a ty tak chátrají. V Čechách a na Moravě v dnešní době funguje pouze pět židovských obcí, a to pouze ve velkých městech (Praha, Plzeň, Ústí nad Labem, Karlovy Vary, Olomouc, Teplice, Děčín, Brno a Ostrava). Existuje tu zhruba 350 židovských hřbitovů, z kterých je ale pouze 10 dosud

---

¹¹³EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 9

¹¹⁴EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 9

¹¹⁵EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 9

¹¹⁶EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 5

využíváno k pohřbívání. Z 350 hřbitovů je pak zhruba jedna třetina v přijatelném stavu, ostatní jsou ponechány své vůli.¹¹⁷

Objevují se však lidé, které tato tajemná místa oslovila a dobrovolně o ně pečují. Vznikají také různé výzkumy nebo internetové portály, na kterých jsou uveřejněna místa, kde lze hřbitovy nalézt, a jejich dokumentace. Takovým projektem je například Kešet. Příkladem výzkumné literatury je Metodika dokumentace a výzkumu židovských hřbitovů od Václava Freda Chvátala.

7.1 Náhrobky

Náhrobky (*macevy*) jsou důležitým údajem o člověku, který pod ním leží. Kámen je vždy ve výhradním vlastnictví toho, kdo pod ním leží. Je to dar od pozůstalých, který má na svém místě zůstat navždy. Zároveň také označuje a ochraňuje místo vložení, aby nebylo nikým narušeno.

Je vyráběn z kamene, který je pro danou oblast typický, například pro Hořice je to kvalitní pískovec, což znamená, že náhrobní nápisy jsou dosud znatelné. Obecně se ale náhrobky severovýchodních Čech liší svou slohovostí a provedením. Jsou vytesány v barokním stylu, velmi netradičně a stylově. Taková díla lze najít na hřbitovech ve Vamberku nebo v Dobrušce.¹¹⁸

Ve východních Čechách je typické použití bílého mramoru, který je naopak zpracován velmi jemně a vkusně. Epicentrum těchto pomníků se nachází na hřbitově v Heřmanově Městci.¹¹⁹

V jihozápadních Čechách je také používán bílý mramor, ale je zpracován hruběji a objevují se zde motivy květin a hvězd. Těmito náhrobky disponuje například hřbitov ve Volyni.¹²⁰

---

¹¹⁷ EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 19

¹¹⁸ EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 15

¹¹⁹ EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 17

¹²⁰ EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 17

Typy náhrobních kamenů se odvíjejí od období, kdy byly vytvořeny. Rozlišujeme tak středověký typ náhrobku, který je zakončený půlkruhovitě nebo se zkosenými rohy. Barokní typ má polosloupky po stranách a je ukončen volutovým štítem. Čím více se v letopočtu blížíme současnosti, tím více jsou náhrobky podobné těm, které stojí na hřbitovech křesťanských. I na hřbitově v Hořicích tak můžete najít sloup s květinovým věncem nebo oplocenou hrobku.¹²¹

Dále se typy náhrobků rozlišují podle místa zrodu. Na Moravě byl správním centrem židovských obcí Mikulov, který přinesl do architektury tzv. mikulovský typ, tedy náhrobek z bílého mramoru, velmi precizně zpracovaný. Co se týče tvaru, můžeme zde najít kvádry i velmi členěné kameny ukončené plastikou.

Tyto typy náhrobků byly stanoveny pro svou odlišnost a zástupnost na určitých místech. Zbytek židovských hřbitovů je dílem místních kamenických dílen, většinou jednoduchého půlkruhovitě zakončeného tvaru.¹²²

Náhrobní kámen je vztyčen nejdéle rok po pohřbu.

7.2 Náhrobní nápisy

Nápisy byly až do 18. století psány hebrejsky. Židé tak sice v běžném životě nemluvili, ale vedli tak bohoslužby a zapisovali modlitby. Navíc hebrejšтина působila v diaspoře jako stmelovací prvek.

Text náhrobku nejprve zaznamenával pouze jméno a otce, později však byly přidávány informace jako jméno manžela nebo příslušnost k určitému rodu. O Židech se nedochovalo příliš písemných zdrojů a tak byly tyto kameny často jediným zdrojem informací o mnohých generacích. Nápisy charakterizují osobnost zesnulého a prosí o jeho zapojení do věčného života.¹²³

---

¹²¹ EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 18

¹²² EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991, str. 18-19

¹²³ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice = Matzeva: the Jewish tombstone and the symbolism of its decoration in the light of tradition*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011, str. 18

„A všemu lidu Jozue řekl: „Hle, tento kámen bude proti nám jako svědek, neboť slyšel všechna slova, která s námi Hospodin mluvil. Bude proti vám jako svědek, abyste nezapírali svého Boha.“ (Joz 24, 27) Tento citát vyjadřuje vše, proč je náhrobní kámen důležitý. Je to svědectví o životě a smrti v příslušnosti k Bohu.

Nápisy jsou často téměř zašifrované, neboť je nutné na malé ploše sdělit o zesnulém co nejvíce informací. Hebrejský text se proto spojuje s výtvarným zpracováním a k vidění jsou také různé zkratky.

Texty na náhrobcích není lehké vyluštit. Příkladem může být datum. Židé používají lunisolární kalendář. Každý nový měsíc začíná novem a každý nový rok v měsíci *tišri* (v gregoriánském ekvivalentu se rovná přelomu září a října). Svě dějiny začínají počítat od šestého dne stvoření světa, kdy byl stvořen člověk. V roce 2016 mají tedy Židé rok 5776.¹²⁴ Na náhrobku však nejsou zapsána čísla, ale písmena. Hebrejská abeceda má dvacet dva souhlásek, které mají číselný ekvivalent, a k letopočtu se dostaneme, pokud sečteme číselnou hodnotu písmen.¹²⁵

Texty náhrobků často mají společné rysy, nicméně v detailu je každý originálem. Zdobena je pouze část náhrobku. Ozdoby slouží jako dekorace, ale také jako symboly. Ty bývají zkrácenou informací vypovídající o zesnulém.

7.3 Náhrobní symboly

7.3.1 Symboly zobrazující jméno

Na mnoha židovských hřbitovech lze nalézt motivy zvířat. Nejčastěji zobrazovanými tvory jsou lev, medvěd, vlk a jelen, dále následuje ryba. Typickými motivy pro náhrobek určený ženě je pak ptáček nebo holubička, z ostatních symbolů jsou to květiny. Základem těchto motivů bylo Jákobovo

---

¹²⁴ PAVLÁT, Leo. Zvláštnosti židovského kalendáře. In: *Český rozhlas: Náboženství* [online]. 2009 [cit. 2016-06-06]. Dostupné z:

http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/zvlastnosti-zidovskeho-kalendare--536763

¹²⁵ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice = Matzeva: the Jewish tombstone and the symbolism of its decoration in the light of tradition*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011, str. 18

přirovnání svých synů k určitému zvířeti, postupem času se z každého stal symbol. Jaký symbol na náhrobku bude, se v tomto případě obvykle vybírá podle příjmení zesnulého.

Například Iva Jákob přirovnal ke svému synovi Judovi a na náhrobkách ho mají lidé, kteří se jmenují Juda či Jehuda nebo je jejich rodinné jméno Arje, Lejb, Löw, Löbl. Lev může být buď schoulený a ležící nebo naopak v bojovném postavení na zadních nohou.¹²⁶

Medvěd byl přirovnán k synovi Isacharovi, protože oba vynikali svou silou. K tomuto symbolu se váže příjmení Dov a Ber.¹²⁷

Syn Neftalí byl přirovnán k jelenovi, což byla pravděpodobně narážka na rychlost a lehkost. Náhrobky s tímto symbolem většinou patří ke jménům jako Cvi, Hirš nebo Herš.¹²⁸

Motiv vlka je pak zobrazován kvůli Benjaminovi. Podle Genesis (49, 27) doslova: „...*k vlku, ...co ráno požívá svůj úlovek, večer dělí kořist.*“ Vyobrazené vlky nalezneme většinou na náhrobkách se jménem Wolf a Zeev.¹²⁹

Rybu přirovnal Jákob ke svému vnukovi Efrajimovi. Nalezneme ji u jmen Kerpl, Karpeles nebo Fischer.¹³⁰

Z ženských jmen je to nejčastěji Cibora, Feugele a Taubele, které mají na svých náhrobkách zobrazeného ptáčka. Tento motiv však lze nalézt i na hrobech mužů a to například se jménem Vogel. Ke květině pak náleží jména Blimele a Rejzl.¹³¹

Dalším symbolem zobrazujícím jméno je Davidův štít (*magen David*). To byl původně obecně zobrazovaný motiv, s judaismem se spojuje až od středověku

---

¹²⁶ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ leden 2009*, str. 4

¹²⁷ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ leden 2009*, str. 5

¹²⁸ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ leden 2009*, str. 6

¹²⁹ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ leden 2009*, str. 6

¹³⁰ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ únor 2009*, str. 4

¹³¹ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ únor 2009*, str. 5

a to se jménem krále Davida. Představoval jeho štít, který je charakterizován jako spása. Na náhrobcích ho proto mají zesnulí se jmény David nebo Menachem.¹³²

Dále byla zobrazována rodinná a rodová jména. Ta se však měnila podle místa pobytu rodiny či během generací. Neměnná jména (příjmení) zavedl až Josef II. v roce 1787, od té doby si každá rodina podle seznamu musela vybrat to své. Objevovaly se nejen všechny již jmenované symboly, ale i mnoho dalších, z nichž uvedu například slunce při přimění Son nebo hvězdu u rodiny Sternů.¹³³

7.3.2 Symboly povolání a činnost

Znak žehnajících rukou je symbolem kohenů (*kohanim*), kteří prováděli obětní a jiné povinnosti v Chrámu. Stali se prostředníky mezi Bohem a židovským lidem. Po zničení Chrámu koheni žehnali ostatním. Požehnání (*birkat kohanim*) je proto zobrazeno na náhrobcích. Dlaně jsou obvykle zachyceny v podobě hebrejského písmene šin, který má symbolizovat Boží přítomnost.¹³⁴ U ženských náhrobků motiv rukou upomíná k modlitbě, kterou ženy provádí při zapalování šabatových svící, tedy zakrytí obličeje dlaněmi.

Levitě (*levijim*) byli také vybráni, aby sloužili v Miškanu¹³⁵ a v Chrámu později plnili různé úkoly a služby. Po jeho zničení pak umývali ruce Kohenům před požehnáním. Z tohoto důvodu je jejich symbolem konvička.

Dále můžeme nalézt motiv *mohelského nože*, který symbolizuje povolání *mohela* (muž vykonávající obřizku). S tímto motivem pak souvisí motiv zvířecího rohu (*šofar*), na který se troubí v měsíci *tišri*, při svátku *Jom kipur* a měsíci *elul*. Tyto dva symboly bývají zobrazeny najednou.¹³⁶

Motiv Tóry nebo píšící ruky značí *sofera* (písaře), kterého potřebovala každá židovská obec, neboť bylo nutné, aby měla vlastní přeepsanou *Tóru* a různé

¹³² STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ březen 2009*, str. 4

¹³³ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ březen 2009*, str. 5

¹³⁴ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice = Matzeva: the Jewish tombstone and the symbolism of its decoration in the light of tradition*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011, str. 38

¹³⁵ Doslova svatý příbytek, který Bůh přikázal postavit, aby mohl být blíže lidem. „*At' mi udělají svatyni, abych přebýval uprostřed nich.*“ (Ex 25,8)

¹³⁶ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ květen 2009*, str. 4

dokumenty, které vytvářel právě písař. Podobný motiv, avšak zcela jiného významu je kniha, kterou měli na svém náhrobku kantoři, matrikáři nebo rabíni.¹³⁷

Zvláštní symbol se objevuje také pro *Gebaj cedaka* (správce pokladničky). Na jeho náhrobku obvykle nalezneme buď vyobrazenou minci, nebo celou kasičku. Ačkoliv Židé prosluli svými obchodními schopnostmi, jenom málo náhrobků je označeno kotvou jako symbolem obchodníka.¹³⁸

Lékař, jakožto člověk velmi vážený, měl na náhrobku nejprve motiv lancety. Ten však v polovině 19. století nahradila Aeskulapova hůl, což je symbol pocházející z antické mytologie.¹³⁹

7.3.3 Další typy symbolů

Na náhrobcích se často objevuje také motiv dobročinnosti (*cdaka*), je to jeden ze základních pilířů judaismu, který však nebývá jednoduché zobrazit. Jako alegorický motiv zde tak často funguje granátové jablko, a to především kvůli počtu malých zrníček a dobrých skutků.¹⁴⁰

Desky Desatera (*šnej luchot ha-brit*) jsou na našem území velmi časté, nejvíce se jich nachází na náhrobcích manželů a na každé desce bývá jedno jméno.

V této kapitole byly velmi obecně shrnuty náhrobní motivy, existuje jich mnohem více, stejně jako existuje více povolání, ale buď jsou málo zastoupeny (existuje pouze několik málo příkladů), nebo ještě nejsou zdokumentovány.

---

¹³⁷ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ květen 2009*, str. 5

¹³⁸ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ květen 2009*, str. 5

¹³⁹ STEINOVÁ, Iva: Židovské náhrobky – umění symbolů, *Maskil adar 5769/ červen 2009*, str. 4

¹⁴⁰ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice = Matzeva: the Jewish tombstone and the symbolism of its decoration in the light of tradition*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011, str. 50

8 Období smutku

Po návratu domů se účastníci pohřbu sejdou s pozůstalými, kteří se ho neúčastnili. Jsou to většinou ženy. Účast jim není zakázána, ani přikázána, mohou se rozhodnout samy, výjimky existují v některých komunitách. Sousedé přinesou jídlo na posilněnou (*se'udad havra'a*), skládající se z chleba, vařených vajec nebo čočky. Vše má kulatý tvar, neboť v judaismu se věří v neustálý koloběh života.¹⁴¹ Tento čin byl povinností, čili *micvou*, ovšem v době, kdy Židé žili v uzavřených ghettech, později se o hostinu stará *Chevra kadiša*. V domě pozůstalých se nic nevaří, neboť mají mít čas vyrovnat se se svou bolestí. Nesednou si ke stolu, ale co nejbliže k zemi, tedy na malé dřevěné stoličky nebo přímo na zem.¹⁴²

8.1 Šiva

Již v den pohřbu začíná nejtěžší týdenní období smutku (*avelut*) a truchlení. Po sedm dní nejbližší pozůstalí nevycházejí z domu, nepracují, sedí na nízkých stoličkách, nezušlechťují svůj zevnějšek a vyhýbají se všem veselým nebo radostným věcem. Je také zakázáno studium *Tóry*. V domácnosti se nesmí ani vařit, truchlíci jsou odkázáni na pomoc svého okolí, svých přátel, kteří jim jídlo posílají. Ačkoliv truchlíci (*avelim*) musí zůstat uvnitř svého domu, netrpí samotou, neboť je navštěvují členové obce. Při příchodu obvykle pronášejí: „*Hamakom jenachem otach betoh šear awele zijon wirušalajim.*“ neboli „*Bůh nechť Vás utěší jako všechny, kdo truchlí na Zionem a Jeruzalémem.*“¹⁴³ *Chevra kadiša* má za úkol uspořádat bohoslužbu za zesnulého, které se zúčastňuje i kantor, jenž pronáší náboženskou přednášku. Cílem je rozptýlit *avelim* a zároveň přinést poučení.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 305

¹⁴² VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 267

¹⁴³ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 65

¹⁴⁴ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, str. 305

8.2 Šlošim

Šlošim je třicet dní truchlení, jejichž první fází je *šiva*, a počítá se ode dne pohřbu. Přetrvává zákaz veselosti a muži by neměli holit ani stříhat své vlasy. Jestliže zemře blízký příbuzný, třicátý den truchlení končí. Pokud zemře matka nebo otec, období smutku trvá celý rok. Pozůstalý syn nebo synové pronášejí v tomto období každý den *Kadiš** a je nutné, aby se nijak nerozptylovali nebo neveselili. Při těchto modlitbách musí být přítomný *minjan*, tedy nejméně deset dospělých mužů.¹⁴⁵

V tomto období se stále nosí oděv, který byl natržen při obřadu *kerija*. Po uplynutí *šiva* (sedmi dnů) je možné roztržené místo provizorně zastehovat, opravit ho je možné až po skončení *šlošim* (jednoho měsíce), vždy po něm však musí zůstat určitá stopa, abychom nikdy nezapomněli.¹⁴⁶

Celý rok by mělo na počest zesnulého svítit světlo, nejlépe svíčka (*ner tamid*). Ta by měla hořet nepřetržitě, k čemuž se hojně využívá svíčky elektronické, která však vytlačí starost a péči o vzpomínku na nebožtíka.¹⁴⁷

8.3 Jarcajt

Den úmrtí patří každý rok vzpomínkám na zesnulého. Od rána do noci hoří svíce, jejíž světlo nám pomůže vzpomínky vyvolat. Syn zemřelého pak do konce svého života v tento den odříkává *Kadiš*. Do prvního roku od úmrtí by také měl být vyhotoven a umístěn náhrobek na hřbitov.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1990, str. 65

¹⁴⁶ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 271

¹⁴⁷ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 272

¹⁴⁸ VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 273

9 *Abecední seznam modliteb

Ana-hašem – „Vyslyš nás Zřídlo milosrdenství a slitování, Ty, jehož všechny cesty se ubírají Milosrdenstvím a Ryzostí a jenž jsi nám přikázal chovat se stejně milosrdně a ryzím způsobem vůči zesnulým a postarat se o jejich pohřeb. Budiž tedy vůle tvá, náš Pane a Bože – Posilni nás a dodej nám odvahu konat toto nebeské poslání, jak se sluší a patří. Posilni naše ruce a buď nám Oporou, abychom toto poslání vykonali skutečně s láskou. Kéž v mrtvém, který tu před námi leží, dokážeme vidět Tebe stejným způsobem, jakým se zrcadlíš i ve tvářích těch, kdo se nyní touto posvátnou Branou Pokynů ubírají. Dárce života i smrti buď při nás nyní i po všechny věky...“¹⁴⁹

Druhá kniha Samuelova 1, 17-27 – „I zpíval David nad Saulem a nad jeho synem Jónatanem tento žalozpěv. Vyzval také Judejce, aby se při něm učili zacházet s lukem. Je zapsán v Knize Přímého. „Ozdoba tvá, Izraeli, na tvých návrších skolena leží. Tak padli bohatýři! Neoznamujte to v Gatu, nezvěstujte to v ulicích Aškalónu, ať se neradují dcery pelištejské, dcery neobřezanců ať nejásají. Hory v Gilbóe, rosa ani déšť ať na vás ne sestoupí, ať se v oběť nepozdvihuje nic z vašich polí, neboť tam byl pohozen štít bohatýřů, štít Saulův, nepomazán olejem, nýbrž krví skolených a tukem bohatýřů. Jónatanův luk neselhal nikdy, Saulův meč doprázdna nebil. Saul a Jónatan, v životě hodni líbezné lásky, neodloučili se od sebe ani v smrti. Bývali nad orly bystřejší a nad lvy udatnější. Dcery izraelské, plačte pro Saula, který vás odíval karmínem a rozkošemi, jenž zlatou okrasou zdobil váš oděv. Tak padli bohatýři uprostřed boje, Jónatan na tvých návrších skolen! Stýská se mi po tobě, můj bratře Jónatane, byls ke mně pln něhy, tvá láska ke mně byla podivuhodnější nad lásku žen. Tak padli bohatýři, v zmar přišla válečná zbroj!“¹⁵⁰

Kadiš sirotků – Ať je vyvýšeno a posvěceno Jeho veliké Jméno ve světě, který stvořil podle Své vůle. Ať je upevněna Jeho vláda za vašich dnů a za vašich životů a za života celého Izraele, rychle a brzy. A řekněte: Amen. Ať je posvěceno,

¹⁴⁹ Úvod. Projekt Kešet [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=79>

¹⁵⁰ 2. Samuelova 1. In: Bible [online]. Česká biblická společnost [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.bible.cz/app/b?book=Sam2&no=1&search=Otev%C5%99%C3%ADt>

pochváleno, oslaveno, vyvýšeno, vychváleno, zmocněno, vyneseno a velebeno Jméno Svatého za každým požehnáním a písni, chválou a útechou, kterou je možné vyjádřit v tomto světě, a řekněte: Amen. Ať je seslán z nebes hojný mír a život na nás a na celý lid Izraele, a řekněte: Amen.

*Ten, jenž zjednává mír na Svých výšinách, až zjedná mír i nám a celému Izraeli a řekněte: Amen.*¹⁵¹

Mechila – *„Avrahame synu Davidův, žádám o kompletní prominutí a to jak jménem tvým, tak jménem všech tvých příbuzných a milovaných a jménem celého Jisroele – prominutí všeho, v čem jsme zklamali a předpokládám, - že i mně budou prominuty všechny případné omyly, kterých bych se mohl nechtěně a nevědomky dopustit v průběhu taharové procedury.*“¹⁵²

Ribono šel oljam – *„Pane Světů, ustrň se nad tímto mrtvým, synem Abrahama, Jicchaka a Jaakova, Sarai, Rivky, Lei a Rachel, kteří tě následovali v rzyi upřímnosti. Kéž i jeho jiskra života odpočine v pokoji se všemi, kdo už nás byli opustili. Neboť ty přece odpouštíš a slitováváš se nad poklesky těch, kdož zemřeli. Milostivě k sobě připoutej do svazku, do společenství praotců a pramáti Jisroele i tohoto milovaného mrtvého. Budiž požehnán, Sladký požehnaný, který se s takovou láskou slitováváš nad zesnulými svého Lidu...“*¹⁵³

Sos asis - *Velice se budu radovati v Hospodinu a moje duše zaplesá v Bohu, neboť oblékl mne v roucho spasení a přioděl pláštěm spravedlnosti. Jako ženicha, jenž se odívá do své kněžské slávy, jako nevěstu, jež se zdobí svými klenoty... (iz 61:10); A řekl rovněž: Vložte mu na hlavu pokrývku bez poskvrny. Tedy vstavili mu na hlavu neposkvrněnou pokrývku a oblékli mu jeho roucha a Anděl Hospodinův stál opodál... (zach 3:5); neboť tak jako zem plodí své rostlinstvo a zahrada dává vzrůst všemu, co do ní zaseto, tak i Panovník vyvede spravedlnost*

---

¹⁵¹ BLAŽEK, Jiří. *Adir ba-marom: sidur: le-chol, le-šabat u-le-jamim tovim im targum čechi: Nosach aškenaz = sidur: modlitební kniha pro všední dny, šabat a svátky s paralelním českým překladem a komentářem Nosach Aškenaz.* Prag: Bergman, 5768, str. 33

¹⁵² Úvod. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=79>

¹⁵³ Úvod. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=79>

a chválu přede všemi národy (iz 61:11); Neboť povede tě Hospodin i nadále a nasytí tvou duši i v čase největšího sucha, takže budeš plný vláhý jako zahrada a proměníš se v pramen, jehož vody nikdy nevyschnou (iz 58:11).¹⁵⁴

Viduj – *Bože náš a Bože našich otců, dej, ať k Tobě přijde naše modlitba a neodvracej se od naší prosby, neboť nejsme tak drzí a zatvrzelí, abychom řekli před Tebou, Hospodine, Bože náš a Bože našich otců, že jsme spravedliví a nezhřešili – ale ano, zhřešili jsme.*

Provinili jsme se, nevěrně jsme jednali, zcizili jsme, mluvili jsme utrhačně, nepravost jsme páchali, bezbožnými jsme byli, byli jsme svévolní, ubližovali jsme, smýšleli jsme lež, radili ku zlému, obelhávali jsme, posmívali se, vzpouzeli jsme se, dráždili jsme, zprotivili se, křivdili jsme, zhřešili jsme, utiskovali jsme, zatvrzelými jsme byli a bezbožně činili, zvrhli jsme se, ohavně jsme jednali, bludnými jsme byli, k bludům sváděli.

Odvrátili jsme se od Tvých příkazů a od Tvých dobrých zákonů a neprospělo nám to. A Ty jsi spravedlivý ke všemu, co na nás padlo, neboť Ty jsi konal pravdivě, zatímco my byli svévolní a bezbožní.

Promiň nám vinu a hřích a přijmi nás jako dědictví, neboť Ty jsi, Pane, dobrý a slitovný, nanejvýš milosrdný ke všem, kteří k Tobě volají.¹⁵⁵

Žalm 49 – *Pro předního zpěváka. Pro Kórachovce, žalm. Slyšte to, všichni lidé, všichni obyvatelé světa, naslouchejte, ať jste rodu prostého anebo urození, boháči i ubožáci. Moje ústa budou vyhlášovat moudrost, mé srdce bude rozjímat o rozumnosti. Nakloním své ucho ku příslovím, při citeře předložím svou hádanku i výklad. Proč bych se bál ve zlých dnech, když mě obklopují zvrhlí záškodníci, kteří spoléhají na své jmění a svým velkým bohatstvím se chlubí? Nikdo nevykoupí ani bratra, není schopen vyplatit Bohu sám sebe. Výkupné za lidský život je tak velké, že se každý musí provždy zříci toho, že by natrvalo, neustále žil a nedočkal*

---

¹⁵⁴ Oblékání. *Projekt Kešet* [online]. [cit. 2016-06-04]. Dostupné z: <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=132>

¹⁵⁵ BLAŽEK, Jiří. *Adir ba-marom: sidur: le-chol, le-šabat u-le-jamim tovim im targum čechi: Nosach aškenaz = sidur: modlitební kniha pro všední dny, šabat a svátky s paralelním českým překladem a komentářem Nosach Aškenaz*. Prag: Bergman, 5768, str. 70

se zkázy. Vždyť vidí, že umírají moudří, hynou stejně jako hlupák nebo tupec a své jmění zanechají jiným. Ti však myslí, že tu jejich domy budou věčně, jejich příbytky po všechna pokolení, svými jmény nazývají role. Ale člověk, byť byl ve cti, nemusí ani noc přečkat; podobá se zvířatům, jež zajdou. To je cesta těch, kdo bláznovství se drží; za nimi jdou ti, kdo si libují v jejich řečech. Ženou se jak ovce do podsvětí, sama smrt je pase. Zrána je pošlapou lidé přímí, a co vytvořili, zhltnou podsvětí, trvání to nemá. Avšak mne Bůh ze spárů podsvětí vykoupí, on mě přijme! Jen se neboj, bohatne-li někdo a množí-li slávu svého domu; zemře, nic nevezme s sebou, jeho sláva za ním nesestoupí. I když zaživa si dobrořečil: „Chválí tě, že sis to zařídil tak dobře,“ musí se přidat k pokolení svých otců, kteří nikdy nezahlednou světlo. Člověk, byť byl ve cti, nemusí mít rozum, podobá se zvířatům, jež zajdou.¹⁵⁶

Žalm 91 – Kdo v úkrytu Nejvyššího bydlí, přečká noc ve stínu Všemocného. Říkám o Hospodinu: „Mé útočiště, má pevná tvrz je můj Bůh, v nějž doufám.“ Vysvobodí tě z osidla lovce, ze zhoubného moru. Přikryje tě svými perutěmi, pod jeho křídly máš útočiště; pavézou a krytem je ti jeho věrnost. Nelekej se hrůzy noci ani šípu, který létá ve dne, moru, jenž se plíží temnotami, nákazy, jež šíří zhoubu za poledne. Byť jich po tvém boku padlo tisíc, byť i deset tisíc tobě po pravici, tebe nestihne nic takového. Na vlastní oči to spatříš, uzříš odplatu, jež stihne svévolníky. Máš-li útočiště v Hospodinu, u Nejvyššího svůj domov, nestane se ti nic zlého, pohroma se k tvému stanu nepřiblíží. On svým andělům vydal o tobě příkaz, aby tě chránili na všech tvých cestách. Na rukou tě budou nosit, aby sis o kámen nohu neporanil; po lvu a po zmiji šlapat budeš, pošlapeš lvíce i draka. Dám mu vyváznout, neboť je mi oddán, budu jeho hradem, on zná moje jméno. Až mě bude volat, odpovím mu, v soužení s ním budu, ubráním ho, obdařím ho slávou, dlouhých let dopřeji mu do sytosti, ukáži mu svoji spásu.¹⁵⁷

---

¹⁵⁶ Žalm 49. In: Bible [online]. Česká biblická společnost [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.bible.net.cz/b/Ps/49>

¹⁵⁷ Žalm 91. In: Bible [online]. Česká biblická společnost [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.bible.net.cz/b/Ps/91>

Závěr

Bakalářská práce byla zaměřena na kulturu pohřbívání v židovství, což je téma zajímavé, avšak nepříliš zmapované. Mohou za to lokální odlišnosti zvyků, či věčné pronásledování Židů a s tím spojené ničení všech písemností.

Židé vždy chovali život ve velké úctě, starají se proto o nemocné, chudé či osiřelé, neboť je to jedna z židovských povinností (*micvot*). Dobročinnost (*cdaka*) zajišťovali nejen jednotliví lidé, ale vznikaly také různé dobročinné skupiny, z nich nejvýznamnější je *Chevra kadiša*, které je zde věnována celá kapitola.

Židovský národ věří, že jací jsme přišli na svět, takoví bychom měli i odcházet. Z tohoto důvodu tělo zesnulého omývají a kremace je přísně zakázána. Své nebožtíky strojí do stejných bílých rouch a ukládají do jednoduchých rakví, neboť všichni jsou si před Bohem rovni.

Doba truchlení a povinnosti pozůstalých pak jenom dokazují, jak velkou úctu by každý měl ke svému bližnímu mít.

Jelikož text pojednává o smrti, bylo nasnadě obecně představit židovský hřbitov, jeho specifika i podobu. V této kapitole bylo čerpáno také z informací, jež autorka vyslechla na přednášce o hořickém hřbitově, jehož fotky zařadila do textu.

Dalším možným tématem rozšiřujícím tuto bakalářskou práci by mohl být konkrétní popis vybraného židovského hřbitova na území České republiky. Dále by bylo možné věnovat se pohřebním zvykům z pohledu určité židovské komunity.

Cílem bakalářské práce bylo shrnout, chronologicky zařadit a popsat všechny rituály a zvyky, které jsou v židovské komunitě prováděny od onemocnění až po výročí úmrtí. Autorka se snažila o to, aby čtenář prošel všechny tyto momenty a uvědomil si, jak uctivě a s láskou se svými bližními Židé zacházejí. K úplné představě jsou v poslední kapitole zařazeny modlitby, které jsou pronášeny během rituálů.

Seznam užité literatury

ASSMANN, Jan a Thomas H MACHO. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě: s doprovodnou studií*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-514-3.

BLAŽEK, Jiří. *Adir ba-marom: sidur: le-chol, le-šabat u-le-jamim tovim im targum čechi: Nosach aškenaz = sidur: modlitební kniha pro všední dny, šabat a svátky s paralelním českým překladem a komentářem Nosach Aškenaz*. Prag: Bergman, 5768. ISBN 978-80-904207-0-0.

DOLEŽALOVÁ, Jana: Úcta k živým i mrtvým. In: *Židovská ročenka 5751/1990-91*, Evangelické nakladatelství, 1991.

DOLEŽELOVÁ, Jana, Jiřina ŠEDINOVÁ a Alexandr PUTÍK. *Židovské tradice a zvyky*. Praha: REAG, 1995. ISBN 80-85608-14-6.

EHL, Petr, Arno PAŘÍK a Jiří FIEDLER. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991. ISBN 80-85192-10-1.

FISHBANE, Michael A. *Judaismus: Zjevení a tradice*. Vyd. 1. Přeložil Karel Kolmačka. Praha: Prostor, 1996. ISBN 80-85190-47-8.

GILLMAN, Neil. *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-871-6.

JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Vyd. 2. Praha: Rozmluvy, 2007. ISBN 978-80-85336-38-2.

KEENE, Michael. *Světová náboženství*. Praha: Knižní klub 2003. ISBN 80-242-0983-7

LYČKA, Milan. Smrt a umírání v judaismu. In: *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-3-6.

NEWMAN, Ja'akov, Gavri'el SIVAN, Markéta ZBAVITELOVÁ a Dušan ZBAVITEL. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. 1. vyd. Praha: Sefer, 1992. ISBN 80-900895-3-4.

NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1518-9.

PAŘÍK, Arno. Z historie a činnosti Pražského pohřebního bratrstva. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9. - 11. března 2000*. 1. vyd. Praha: KLP, 2001. ISBN 80-85917-79-3.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1.

RENDTORFF, Rolf. *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*. 1. vyd. Přeložil Jiří HOBLÍK. Praha: Vyšehrad, 1996. ISBN 80-7021-190-3.

SADEK, Vladimír. Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti. In: *Židé - dějiny a kultura*. 3., dopl. vyd. V Praze: Židovské muzeum, 2005. ISBN 80-86889-11-4.

SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995. ISBN 80-205-0304-8.

SCHUBERT, Kurt. *Židovské náboženství v proměnách věků: zdroje, teologie, filosofie, mystika*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN 80-7021-303-5.

Stanovy Pražského židovského Pohřebního bratrstva, Chevra Kadiša, Praha, 1936

STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice = Matzeva: the Jewish tombstone and the symbolism of its decoration in the light of tradition*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-65-1.

STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. ISBN 978-80-7357-680-6.

VRIES, S. *Židovské obřady a symboly*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-963-8.

Seznam elektronických zdrojů

Bible [online]. Česká biblická společnost. Dostupné z: www.biblenet.cz

MASKIL: Věstník židovské liberální komunity Bejt Simcha [online].
Dostupné z: <http://www.maskil.cz/>

PAVLÁT, Leo. Zvláštnosti židovského kalendáře. In: *Český rozhlas: Náboženství* [online]. 2009. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/zvlastnosti-zidovskeho-kalendare--536763

Projekt Kešet [online]. Dostupné z: <http://chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=2>

Být chasid v České republice - rozhovor s Chaimem Kočím. In: *Blízkovýchodní stránky* [online]. Dostupné z: <http://blizky-vychod.blogspot.cz/2011/04/byt-ultraortodoxnim-zidem-v-ceske.html>

Obrazová příloha

Obrázek 1 - Židovský hřbitov v Hořicích (autor, 5. 6. 2016)

Obrázek 2 – Koheni – Žehnající ruce (autor, 5. 6. 2016)

Obrázek 3 – Levité – Konvička (autor, 5. 6. 2016)

